

Gert Hekma

Geen 'gewoon sodemietersch snolletje'

Het zondig bed van Jacob Israël de Haan

INLEIDING

De dichter, schrijver, journalist en rechtsgeleerde Jacob Israël de Haan (1881–1924) is helaas te weinig bekend buiten de kring van specialisten in de Neerlandistiek, joodse en homogeschiedenis. Toch is hij het onderwerp van enkele romans in het Nederlands, Duits en Engels en verscheen er, alweer lang geleden, een biografie over hem (Van Bruggen 1910; 1921; Zweig 1932 en Wilson 2003; Meijer 1965). Rob Delvigne en Leo Ross schreven een dissertatie met een selectie van zijn brieven (1994), redigeerden enkele van zijn boeken en publiceerden vele artikelen (2002). Giebels (1981) gaf een keuze van zijn feuilletons over Palestina uit en Van den Bergh (1994) een selectie van zijn juridische geschriften. Ook verschenen er verschillende boeken in modern Hebreeuws over zijn laatste jaren in Palestina die ik niet heb kunnen lezen. Zijn beide homoromans *Pijpelijntjes* (1904) en *Pathologieën* (1908) zijn opnieuw uitgegeven net als zijn korte verhalen. Zijn verzamelde gedichten werden in 1952 gepubliceerd. Van zijn honderden artikelen over heel uiteenlopende onderwerpen zijn er slechts enkele heruitgegeven. Hier wil ik zijn leven en werk introduceren, vooral de relatie van zijn proza met de dan nieuwe seksuologie en zijn strijd met moderne en premoderne opvattingen. In de loop van het artikel zal duidelijker worden wat ik met modern en premodern bedoel.

De Haan was een vruchtbaar schrijver met een brede belangstelling. Hij werd geboren in het Drentse Smilde waar zijn vader een voorzanger of gazzen was. Het gezin had meer kinderen, van wie de bekendste zijn zus de schrijfster Carry van Bruggen is. Het gezin verhuisde naar Zaandam waar zijn vader een nieuwe betrekking als gazzen had gevonden en De Haan het grootste deel van zijn jeugd doorbracht – in *Het huisje aan de sloot* zoals een roman van zus Carry is getiteld (1921). Van 1896 tot 1900 volgde hij aan de Rijkskweek-

school te Haarlem de opleiding tot onderwijzer. Op verschillende plaatsen gaf hij vervolgens les en ging hij rechten studeren aan de Gemeente Universiteit van Amsterdam. Al op de kweekschool legde hij contacten met literatoren. Hij begon te werken aan een literaire carrière en schreef liefdesbrieven naar Frederik van Eeden die hem afwees noch omarmde. Zijn belangrijkste verhouding in die beginjaren was die met de twintig jaar oudere arts en criminoloog Arnold Aletrino (1858–1916), tevens auteur van sombere verpleegstersromans en verdediger van homoseksualiteit.

De literaire en homoseksuele carrière van De Haan is het onderwerp van dit artikel en zal uitvoerig besproken worden na deze inleiding. De Haan was een modernist en trad in de voetsporen van de Beweging van Tachtig met realistische en naturalistische romans. Van Aletrino leerde hij de moderne ideeën over seksualiteit en homoseksualiteit en ook sloot hij zich bij een moderne politieke beweging aan, het socialisme. Hij werd lid van de SDAP (Sociaal-Democratische Arbeiders Partij), schreef voor haar dagblad *Het Volk* en werd weer uit de partij gegooid vanwege zijn eerste homoroman. Hij wierp zich vervolgens op zijn juridische studie, ging zich meer op poëzie dan op proza toeleggen en werd de dichter van het joodse lied. Had hij zich in het eerste decennium van de twintigste eeuw verzet tegen het joodse geloof, na 1910 keerde hij ernaar terug en koos hij voor een ander modernisme, het zionisme. Ook zette hij zich na 1910 in voor Russische gevangenen en schreef een aangrijpend verslag over de treurige omstandigheden waaronder ze leefden. Als wetenschapper koos hij voor de significa of betekenisleer die in de vorm van de zogenaamde ‘rubberwiskunde’ van L.E.J. Brouwer nogal postmodern aandoet. Zijn proefschrift *Rechtskundige significa en hare toepassing op de begrippen: ‘aansprakelijk, verantwoordelijk, toerekeningsvatbaar’* (1916) was hier de juridische neerslag van. Na de Eerste Wereldoorlog trok hij naar Palestina waar hij zich mengde in de politieke strijd tussen zionisten, orthodoxe joden, Engelsen en Arabieren. Voor het *Algemeen Dagblad* schreef hij honderden feulletons over het complexe leven ter plekke. Zijn liefde voor Arabische knapen en contacten met Arabische leiders brachten hem in conflict met zionisten. Dat werd allemaal erger door zijn relaties met orthodoxe joden van de organisatie Agudat die weinig ophadden met

het agressieve en seculiere zionisme dat naar buiten toe claimde de joden in Palestina te vertegenwoordigen. Terwijl dat gold voor hooguit een derde van de joodse bewoners. Deze conflicten veranderden hem van een zionist in een antizionist. Zijn rechtscolleges aan de zich ontwikkelende Hebreeuwse Universiteit van Jeruzalem werden al spoedig geboycot door de zionistische studenten. De Haan werd de stem van de Agudat en bestreed in zowel Engeland als Nederland de claims van de zionisten wat hem hun woede op de hals haalde. Ze bespuwden hem en dreigden hem te vermoorden. Op 30 juni 1924 werd hij ten slotte het eerste joodse slachtoffer van zionistisch politiek geweld en vermoordden leden van de Haganah (voorloper van het Israëliëse leger) hem.

HOMOSEKSUELE CONTEXT

Aletrino was De Haans gids bij zijn homoseksuele ontwikkeling. Hij had in 1897 zijn eerste artikel over 'uranisme' gepubliceerd, een uitvoerige recensie van Raffalovichs *Uranisme et unisexualité* (1896). In 1901 leidde zijn bijdrage aan het vijfde *Congrès de l'Anthropologie Criminelle* in Amsterdam tot een schandaal. De andere deelnemers aan de conferentie onder wie de beroemde Italiaanse criminoloog Cesare Lombroso, verzetten zich tegen zijn vergevende houding ten opzicht van homoseksuelen. Aletrino had medelijden met hen en veroordeelde hen niet. Christelijke politici onder wie minister-president Abraham Kuyper gebruikten zijn voordracht om de Amsterdamse Gemeente Universiteit ervan te beschuldigen dat ze de zondes van Sodom predikte. Aan deze neutrale universiteit was Aletrino privaatdocent voor criminele antropologie, terwijl Kuyper als leider van de gereformeerde kleine luiden en oprichter van concurrent de Vrije Universiteit (dat heet, vrij van Verlichtingsdenken) daar niets van moest hebben. Nederland was aan het verzuilen en zedelijke thema's vormden een belangrijk thema in die strijd om seksueel en religieus burgerschap met aan de ene kant gereformeerden en katholieken die hamerden op zedelijk herstel en socialisten en liberalen die de roep om een 'ethisch' reveil niet durfden weerleggen, bang als ze waren voor verdedigers van prostitutie en homoseksualiteit te worden uitgemaakt. De situatie van toen lijkt sprekend op die van tegenwoordig, met nu christenen en sociaaldemocraten verenigd in een

gezinskabinet tegen liberalen die met seksuele vrijheden halfhartig blijven. Het grote verschil ligt erin dat homoseksuelen van politiek uitschot tot toetssteen zijn geworden.

In de eerste jaren van de twintigste eeuw onderwees Aletrino De Haan de nieuwste theorieën over homoseksualiteit, en mogelijk over homoseksueel leven. Aletrino was voor de tweede keer getrouwd nadat zijn eerste vrouw zelfmoord had gepleegd. Het is niet onmogelijk dat hij zelf een biseksuele man was met sadistische neigingen. Hij was een wat vrouwelijke man, ook volgens hemzelf een teken van homoseksualiteit. De Haan beschreef hem in zijn roman *Pijpelijntjes* (1904) als een sadist en biseksueel. Dit boek is een tamelijk onbedekte beschrijving van het leven van Sam en Joop, tevens koosnamen van Aletrino en De Haan. Hun relatie wordt homoseksueel maar kuis voorgesteld.¹ Tevens is het boek opgedragen aan 'goede A. Aletrino'. Het is moeilijk voor te stellen dat De Haan niet te goeder trouw was maar Aletrino was 'not amused' ook al omdat er meer lelijke dingen over hem in stonden. Voor zijn tijd was het boek zeer expliciet homoseksueel en daarom is het wel de eerste Nederlandse homoroman genoemd.

De periode was er een van verwarring en onduidelijkheid. Aan de ene kant bestond er een liberale traditie van seksuele vrijheden die onder druk kwamen te staan door de verzuiling en de opkomst van christelijke partijen. Nederland en Amsterdam waren belangrijke centra voor pornografie, de seksuologie kwam op en in de literatuur kon vrijer over erotiek geschreven worden. De Tachtigers maakten gebruik van deze openheid. Van de andere kant zetten christenen het seksuele vraagstuk in om zich te profileren tegenover het oude liberalisme en in mindere mate het socialisme. Het bekendste voorbeeld was de strijd om de prostitutie die de liberalen na 1890 aan het verliezen waren. Steeds meer steden begonnen de bordelen te verbieden, zagen af van medische controle van prostituees en zetten daarvoor in de plaats poliklinieken voor geslachtsziektes op. Het succes van de abolitionisten, een vreemde coalitie van christenen, feministen en socialisten die de prostitutie wilden afschaffen, leidde ertoe dat zij hun strijd verlegden van sekswerk naar andere seksuele thema's zoals abortus, voorbehoedsmiddelen, pornografie, kindermisbruik en homoseksualiteit. Ook de klassenstrijd woedde

en socialisten mochten graag troon, kerk en kapitaal als bronnen van onzedelijk leven voorstellen. Zij zetten in hun schandaalblaadjes de decadentie en zedenmisdriven van rijken en katholieke geestelijken te kijk. De christenen zaten op sociaal-economische thema's op de wip tussen socialisten en liberalen want hun achterban bestond uit rijk en arm. De Haan was lid geworden van de SDAP; Aletrino stond dicht bij de socialisten.

Vanaf 1880 begonnen artsen, vooral psychiaters, te schrijven over homoseksualiteit. De eerste grote Nederlandse casus verscheen in 1883 in de Geneeskundige Courant, een apologie voor het uranisme door een anonieme Nederlandse medicus, dertien jaar eerder geschreven als reactie op enkele negatieve uitingen over het uranisme. Die stonden in een aankondiging over enkele pamfletten van Karl Heinrich Ulrichs, de eerste persoon die het onverbloemd opnam voor homoseksuelen, of urningen zoals hij ze noemde. Volgens hoofdredacteur Donkersloot kon het uranisme beter doodgeschreven dan doodgemaakt worden, een hele vooruitgang op de executies van sodomie waarvan de laatste in Nederland in 1803 plaatsvond. In hetzelfde blad dook het woord homoseksueel in 1891 voor het eerst op in het Nederlands in een medische context, want zoals Nop Maas (2006: 57) vaststelt, was het reeds in 1872 in een vertaling van een Duits boek over hofschandalen verschenen. Van Renterghem, de medische compagnon van Frederik van Eeden, schreef in datzelfde jaar 1891 een recensie over een Duitse studie die als geneeswijze voor homoseksualiteit de suggestietherapie voorstelde. Van Eeden was de eerste van de Tachtigers tot wie De Haan zich richtte. In 1897 voegde Aletrino zich in de gestaag groeiende groep mensen die zich met het fenomeen bezig hield (Hekma 1987 & 2004). Hij was in 1891 betrokken bij een informeel scheidsgerecht dat zich boog over de vraag of de beeldhouwster en kunstmecenas Saar de Swart een lesbienne was. De beschuldiging was geuit door de schilder Eduard Karsen, die lange tijd vergeefs verliefd op haar was. Zowel De Swart als Kloos hadden hem proberen duidelijk te maken wat lesbische liefde was. Om een einde aan de dwaze situatie te maken, stelde de schilder Jan Veth een 'Eeregerecht' voor. Waarschijnlijk om haar reputatie te redden werd de vrouwelijke mecenas vrijgesproken van de beschuldiging (Van der Wiel 1986).

De jaren negentig zagen de opkomst van erotische en pornografische literatuur. De eerste seksuologische boeken kwamen op de markt, meestal ingekorte vertalingen van Franse en Duitse studies. Ze werden uitgegeven door populaire uitgeverij die eerder mikten op een lekenpubliek dan op medische specialisten. Vooral de 'casus', de levensgeschiedenis van seksuele buitenbeentjes, waarmee de medisch-psychochirurgische studies vol stonden, zal het publiek aangenaam verrast hebben. Sommige van die boeken gingen over homoseksuelen zoals de zeer bewerkte vertalingen van Ambroise Tardieu's *Étude médico-légale* van 1857 of Richard von Krafft-Ebing's *Psychopathia sexualis* van 1886. Er verscheen ook meer serieuze literatuur zoals vertalingen van recente essays van Edward Carpenter en Magnus Hirschfeld. In de nieuwe eeuw schreef Aletrino twee pamfletten over het uranisme en was hij betrokken bij de vertaling van een boek van Hirschfeld. Zijn collega, de arts Lucien von Römer, publiceerde enkele grote medische en cultuurhistorische studies. Beide dokters steunden de beweging voor homorechten die in 1897 te Berlijn werd opgericht en in 1912 een Nederlandse afdeling kreeg waarvan zij medeoprichters waren. Allebei bezochten ze Hirschfeld in Berlijn. Von Römer werkte met hem samen en werd 'Obmann' van diens homoorganisatie het *Wissenschaftlich-humanitäre Komitee* (WHK) en schreef voor zijn *Jahrbuch für sexuelle Zwischenstufen*.

Op literair gebied kwam met de Tachtigers meer leven in de brouwerij. In 1889 publiceerde Lodewijk van Deyssel (pseudoniem van K.J.L. Alberdingk Thijm) een roman over *amitiés particulières* in de beroemde katholieke kostschool Rolduc, *De kleine republiek*. Het boek was gebaseerd op zijn eigen ervaringen. In 1891 kwam Louis Couperus met de decadente roman *Noodlot*. Beide boeken hadden een duidelijke homoseksuele inhoud, Van Deyssels met de affaire van twee scholieren van wie er een wordt weggestuurd van de school vanwege de 'bijzondere vriendschap', en Couperus beschreef hoe een man de heteroseksuele liefde van een andere man vernietigde uit jaloezie en uit angst dat de ander hem zou verlaten voor een nieuwe geliefde van de andere sekse. De twee belangrijkste dichters van de Tachtigers, Willem Kloos en Albert Verwey, hadden een gepassioneerde relatie en schreven gedichten aan elkaar. Verwey, de jongere beminde, noemde zijn cyclus voor Kloos 'Voor de liefde die

vriendschap heet'. Kloos was een ongelukkige homoseksueel wiens verschillende affaires met mannen zijn beste poëzie opleverden en ook leidden tot depressies en alcoholisme. Toen hun Duitse dichter-vriend Stefan George later Nederland bezocht was hij verbaasd Verwey te ontmoeten als echtgenoot en vader van vele kinderen – hij was een respectabele pater familias geworden en had zijn wilde dagen achter zich gelaten. Ook Kloos was getemd met een heterohuwelijk; zonder passies schreef hij geen interessante poëzie meer. De Tachtigers waren het grote voorbeeld voor De Haan.

PIJPELIJNTJES

De verwarring over de richting van de samenleving hield aan tot ongeveer 1911, het jaar van de nieuwe zedenwetten. In die periode voor het christelijke seksueel obscurantisme waren nog libertijnse initiatieven mogelijk. De Haan wist van de moderne ontwikkelingen en gebruikte ze voor zijn eerste roman *Pijpelijntjes*, een homoboek dat onder eigen naam verscheen.² De titel verwijst zowel naar de Pijp, de Amsterdamse wijk waar De Haan woonde en waar een groot deel van de handeling zich afspeelt, als naar een seksuele techniek. Het gaat over homorelaties in de context van een enigszins vrijgevochten arbeidersbuurt. De twee hoofdpersonen Sam en Joop (als gezegd verbeeldingen van Aletrino en De Haan) wonen bij een hospita wier man in de koepelgevangenis te Haarlem zit. De verschillende hoofdstukken behandelen gebeurtenissen in het huishouden en de buurt op amusante wijze. De homoverhalen lopen parallel aan de buurtperikelen en raken elkaar vrijwel nooit. Het homoleven van de kamergenoten blijft verborgen voor de hospita en de burens, vast ook vanwege het klasseverschil. Vanzelfsprekend was deze naturalistische roman niet expliciet over hun relaties zoals huidige boeken soms zijn. Toch biedt *Pijpelijntjes* een rijke variatie aan liefdes en seksuele ontmoetingen. In de eerste plaats is er de relatie van Sam met Joop waarbij de eerste als sadistisch wordt voorgesteld. Hij is wreed in de liefde en ook in het dagelijkse leven zoals bij het slachten van een kip en hij mishandelt Joop die desalniettemin de vragende partner blijft. Zo verlangt Joop intimiteit van Sam die dat steeds weigert; hun relatie is kuis. Aan het eind van de roman heeft Sam een vriendin die hij wil trouwen. Joop houdt er verschillende

arbeidersjongens als vriendjes op na, van wie de jongste 13 jaar is. Een van de liefjes pikt De Haan op de Dam op, hij krijgt thuis jenever geserveerd en daarna hebben ze seks. De seksuele handelingen worden niet in detail beschreven, wel het ontkleden, het effect van de aanblik van het naakte jongenslijf op Joop en de ‘gouden gloed’ in de ogen van de gekochte jongen (123–128).³ Een andere jongen die net uit de gevangenis is vrijgelaten, brengt de nacht door bij de vrienden en belooft Joop zijn liefde. Helaas is hij weer in stilte vertrokken als Joop de volgende dag opstaat (139–146). Hij huurt voor een timmermansjongen een kamer en betaalt hem een loon zodat hij niet meer hoeft te werken maar altijd beschikbaar is voor Joop – een homoseksuele maintainé (211–212). Deze seksuele situaties vormen geen climax in het verhaal; ze worden heel gewoontjes verteld zodat de lezer nauwelijks erg heeft in wat er gebeurt. Een extreem geval is het bezoek van een vrouw met haar zoontje. Zij is net weduwe geworden en zoekt financiële steun. Joop bekijkt het zoontje: ‘Zonnigwarm in mij voelde ik fijne gewone jongensliefde [...]. En dan in mij lustigde fijnfeestelijk verlangen naar hem boven alles uit [...].’ De jongen gaat tussen de benen van Joop staan en ‘ruw drukte ik ’m vlak tegen m’n beenen aan en zei heethijgend: “Je bent een beste jongen geloof ik, nietwaar juffrouw, Dirk is een beste baas?”.’ Direct daarna is zijn ‘moment van hoogste spanning [...]’ voorbij en lam slapte mijn passie neer. Koud rillen koelde langs mijn rug, de jongen tusschen m’n beenen hinderde mij hevig’ (180–182). Juffrouw en zoon kunnen gaan nadat Joop kennelijk klaargekomen is.

Aan het eind van het boek gaan Joop en Sam uit elkaar omdat de laatste is afgestudeerd en gaat trouwen. Bij de scheiding voelt Joop zich leeg en doet hij het weer met Koos hoewel hij heeft beloofd dat niet meer te doen: ‘Ja... zeg Sam... ik ben weer met Koos geweest.’ Het antwoord is duidelijk: “Zoo... en je hadt gezegd, dat je ’t niet meer doen zou.” Hij zei zwak en dadelijk er achter: “Maar misschien heb je wel gelijk... dat je maar doet, wat je goed vindt... waarom zou je ’t niet doen?” (203). De conversatie eindigt ermee dat Sam instemt met het seksleven van Joop en Koos. Er is zelfs sprake van trouwen met Koos (210). Aletrino’s ideaal van een kuis uranisme valt in duigen want Joop kan ook volgens Sam zijn homoseksualiteit beter metterdaad beleven. De helpende hand die een arts de uranist bij het leiden van

een kuis leven volgens Aletrino kon bieden, wijst De Haan af. En anders dan de klassieke afloop van de homoroman waar de homo jong en ongelukkig sterft, vaak door zelfmoord, is het hier heteroseksuele Sam die overlijdt aan een longontsteking terwijl homoseksuele Joop doorleeft. De Haan heeft de lessen van Aletrino zo goed geleerd dat hij een paar stappen verder kan zetten dan zijn leermeester en hem bespot om zijn 'humane' houding want waarom zou een hetero wel seks mogen hebben en trouwen en een uranist niet? Waarom zou een homo ongelukkig moeten sterven en een hetero kunnen doorleven?

Niet alleen Joop doet met het hoeren, in zijn geval knapen. Ook de vriendin van Sam lijkt een prostituee te zijn. Zij belandt na zijn overlijden in een 'Huis op de Spuistraat' (216) – een plek waar bordelen waren in die tijd. Eerder had De Haan al aangeduid dat ze geen nette meid was. Volgens Sam 'moet je d'r niet al te mooi voorstellen'. Ze had in de Pijp gewoond (waar toen ook bordelen waren), daar misschien over gelogen, maar in ieder geval geen 'es' (waarschijnlijk syfilis) opgelopen (196). Het zijn allemaal schrammen op een heteroseksueel ideaalbeeld. Wil De Haan zeggen, ver voordat feministes dit bekeerden, dat huwelijk en prostitutie uitwisselbaar zijn, en duidelijk maken dat het verschil tussen homo- en heteroliefde niet zo groot is? Het doorleven van Joop gebeurt overigens wel zonder z'n vriendjes die aan de kant worden gezet na de dood van Sam – weer zo'n mysterieus element in *Pijpelijntjes*. Vriend dood, vriendjes weg, wat blijft er nog aan homoseksueels over aan het eind van deze homoroman? We kunnen in ieder geval vaststellen dat er meer homo- dan heterogeluk in zit – een bijzondere prestatie voor die tijd dat homo's zich bewogen tussen uitstoting en ongeluk. Dat zulke dingen niet gezegd konden worden, zou De Haan ervaren bij de publicatie van deze roman.

De roman benoemt zonder schaamte wat wordt omschreven als 'anders dan de anderen', 'vreemde jongensvoelen', terwijl het omgekeerde 'meisjesgeluk' heet, beide laatste woorden uitvindingen van De Haan zelf – zoals hij vele nieuwe woorden bedacht. De woorden homoseksueel, uranisch en sadistisch komen juist nooit voor wat opmerkelijk is in een homoroman, nog wel opgedragen aan Aletrino, die als een van de eersten zulke woorden in het Nederlands introduceerde. In zijn correspondentie gebruikte De Haan het

woord homoseksueel wel, hetgeen doet vermoeden dat er opzet in het spel was. Alle woorden die hij gebruikte waren beschrijvend, en nooit medisch. De eerste enquête naar seksualiteit die in Nederland is gehouden door Von Römer, en in hetzelfde jaar 1904 gepubliceerd, krijgt een kritische bespreking. Joop vult het in en merkt op: 'wij hadden er ook een ingevuld, maar heelemaal verkeerd en pretmakend lag ik daaraan te denken' (125). Ook hier is geen sprake van de nieuwe medische termen en ook voert De Haan geen medicus op die de nieuwe theorieën over homoseksualiteit uitlegt zoals in andere romans gebeurt. Integendeel. Zo is Sam geen geboren biseksueel of sadist, maar verklaart hij dat zijn huwelijk hem zal genezen van zijn liefde voor mannen en wreedheid. Tegenwoordig spreken Nederlanders zonder aarzelen over geaardheid, maar een eeuw geleden zag De Haan al weinig in aangeboren seksuele voorkeuren.

Pijpelijntjes veroorzaakte schandaal. Aletrino kocht samen met De Haans verloofde, de arts Johanna van Maarsseveen, alle onverkochte boeken op omdat hij er te herkenbaar in voorkwam als een biseksuele sadist. De Haan die de kinderrubriek van *Het Volk* redigeerde, verloor deze baan en verliet de SDAP voordat die hem verwijderde – in de krant was hij gelijk al geen kameraad meer, maar gewoon meneer. Hij verloor tevens zijn baan als onderwijzer bij de gemeente Amsterdam, toen al een SDAP-bolwerk. Het was verkiezingstijd en P.L. Tak, zelf een vrijgezel, hoofdredacteur van *Het Volk* en partijleider, wilde niet dat de partij afgeschilderd zou worden als voorstander van de zonden van Sodom en Gomorra – het verwijt dat Abraham Kuyper de Gemeente Universiteit van Amsterdam naar aanleiding van het optreden van Aletrino in 1901 maakte. De klachten van De Haan bij zijn vrienden van Tachtig (Van Deysse, Van Eeden, Verwey) over deze behandeling leverden geen resultaat op.⁴ Een nieuwe versie van *Pijpelijntjes* verscheen later dat jaar, met nieuwe hoofdpersonen, zonder opdracht aan Aletrino en even homoseksueel. De Haan schreef zonder succes een *Open brief aan P.L. Tak*. De dichter was beledigd maar een vuurspuwende dwarsligger was geboren.

NERVEUZE VERTELLINGEN EN PATHOLOGIEËN

De Haan was koppig en stopte niet met het schrijven van homoseksuele verhalen en boeken na de eerste tegenslag. Hij herschreef

Pijpelijntjes, werkte aan een vervolg, een serie verhalen die veel later als *Nerveuze vertellingen* (1983) uitkwamen, een tweede roman in afleveringen die later als *Ondergangen* (1907/1984) verscheen en een derde roman *Pathologieën* (1908). Een van de nerveuze vertellingen verhaalt van de confrontatie van Christus en Satan. Het verhaal heeft geen titel maar latere redacteurs hebben het 'De verkrachting van Jezus' genoemd en ook 'Over de ervaringen van Hélénius Marie Golesco' naar de hoofdpersoon. Deze naam is een travestie van die van de vrouwelijke romancier van Frans-Roemeense afkomst Héléne de Golesco. Hélénius is onbekend als een Nederlandse mannennaam, maar algemeen in de vrouwelijke versie Heleen of Helena. Het verhaal gaat als volgt. Golesco krijgt het verzoek van Satan om naar Parijs te komen om daar een onbekende persoon te ontmoeten die Christus blijkt te zijn. In het begin laat Golesco zich meeslepen door de middelmatige, menselijke liefde van de zoon van God, maar al gauw voelt hij zich sterker en wordt hij boos op de boodschap van medelijden en vergeving. Het eindigt met geweld en verkrachting, met Golesco bovenop een bloedende Christus. De woorden die De Haan gebruikt, zijn vaag, maar wijzen alle op wreedheid en seksualiteit. Het verhaal eindigt met de vermoedheid van Hélénius vanwege de 'wilde, woedende, gemeenschap'. Het probleem met het misbruiken van Christus, zoals Satan uitlegt, is dat hij ervan houdt, niet alleen aan het kruis in het openbaar maar ook privé zoals in de hotelkamer. Na de verkrachting en de aftocht van Jezus komt de duivel naast Golesco liggen, kust hem en noemt hem 'lieveling'. Het verhaal is door en door homoseksueel met Satan en Christus die strijden om de liefde van de hoofdpersoon, met de verkrachting van Jezus en de kus van de duivel. In deze tekst staat Satan voor homoseksualiteit, plezier, wreedheid, schoonheid, individualisme, zelfbestemming en Christus voor lelijkheid, middelmatigheid, nationalisme, moralisme, meeloperij, humanisme, vergevingsgezindheid, medelijden met de zwakken. De dichotomie van God en Duivel, van kuise overgave en seksuele autonomie, van geloof en individualisme zal De Haan tot het einde van zijn leven bezighouden.

De titel van de derde roman *Pathologieën* (1908) doet denken aan de medische en seksuele wetenschap en hier vinden we er inderdaad

verwijzingen naar, duidelijker dan in de eerste roman. Het thema staat vermeld in de ondertitel *De ondergangen van Johan van Vere de With*. Johan is de hoofdpersoon wiens achternaam een voorname familie suggereert. Hij woont met zijn vader in Culemborg waar ze in een prachtig groot huis samenwonen. De moeder, een arts, pleegde zelfmoord toen Johan nog een kleuter was. Een oude gelovige vrouw verzorgt het huishouden. Met de andere bewoners van het stadje hebben ze weinig contact. De vader is een welgesteld man die niet werkt, maar de dan nieuwe wetenschap der criminele antropologie studeert net als Aletrino. De zoon ontdekt dat hij gevoelens voor mannen heeft, en ook voor zijn vader. Hierdoor komt er een einde aan hun relatie die is gebaseerd op liefde en vertrouwen. Omdat Johan zijn liefdesgevoelens niet aan zijn vader durft te vertellen, koestert hij voor hem een geheim en verbreekt hij daarmee het onderlinge vertrouwen. Het lezen van seksuologische boeken uit de bibliotheek van zijn vader – waarvan de titels ongenoemd blijven – bevordert de bewustwording van zijn gevoelens. Opnieuw worden de medische termen zoals homoseksueel niet gebruikt. Nadat Johan zijn vader heeft verteld wat zijn geheim is, besluit de vader dat ze moeten scheiden. De gevoelens van zijn zoon zijn onaanvaardbaar voor hem. Johan verhuist naar Haarlem waar hij de middelbare school zal afmaken. Hij komt in de kost bij oude vrienden van zijn vader die een andere kamer beschikbaar stellen aan de decadente kunstenaar René Richell.

Richell, die tien jaar ouder is dan Johan, staat aan het begin van een grote carrière als schilder. Zijn werk wordt vergeleken met dat van Aubrey Beardsley. Behalve de kamer in het kosthuis heeft hij bovendien een atelier en verblijft hij langere periodes in Parijs en Londen waar hij verkeert in een ongespecificeerde donkere onderwereld. René valt subiet voor de mooie en hooghartige Johan. Hij vertelt het pas na enige tijd in een brief, verstuurd vanuit Londen. Na zijn terugkeer begint een ingewikkelde affaire. René is een sadist die wordt verleid door Johans hooghartige houding. Hij wil hem breken en doet dat met liefdesverklaringen die worden gelardeerd met wreedheden en mededelingen dat zijn ware passie ligt in het vernederen en pijnigen van Johan. Goede mensen lijden onder slechte mensen en daarom is het beter voor hem om een verdorven leven te

leiden en preutse mensen te misbruiken. Hij legt Johan ook uit hoe hij al eerder een andere kunstenaar zelfmoord deed plegen. Hij volgt heel letterlijk de *bon mot* van Oscar Wilde dat 'each man kills the thing he loves'. De vergelijking met Wilde gaat verder. René maakt een schilderij van Johan dat hem toont in zijn schoonheid zoals *The Picture of Dorian Gray*, maar een volgend schilderij toont hem in zijn ergste toestand: 'Hij was voorgesteld als een zwakhoofd. Oogen slap, toonloos mond bevend, schuwelijk smekende. Dus was zijn gezicht zenuw-ongezond, verdorven' (163).⁵ In het werk van Wilde wijst het schilderij naar een verloren verleden, in dat van De Haan naar een onontkoombare toekomst.

Het zijn theorieën en afbeeldingen die een parallel vinden in het liefdesleven van beide jongelui. René misbruikt Johan seksueel: 'Hij nam toen Johan op en hij wierp hem in zijne bedstede, tijdens eenen aanval van schandvollen razernij. Hij kuste Johan wildweg, hij beet hem, hij scheurde boven en onderkleeding van zijn lichaam, hij wroette diep vingerend binnen zijn lijf.' (165) De ondergangen van Johan nemen enige tijd en soms verzet hij zich tegen de liefde van en de mishandeling door René, maar de aanvallen op zijn lichaam en geest worden hardhandiger. Ten einde raad neemt hij het vergif dat zijn minnaar voor hem heeft bereid. Johan kon niet besluiten, niet eens overwegen, om zijn geliefde te volgen in zijn slechte en verdorven gedrag. Dus onderging hij het lot van mensen die het goede zoeken.

De seksuologische literatuur wordt alleen in algemene termen genoemd: '... uit de ruime boekerij van zijnen vader, zocht Johan uitvoerige en talrijke boekwerken over den afwijkenden toestand van lichaam en ziel, dien hij dikwijls beslist als de zijne herkende' (19). Hij begreep de vakwoorden niet die in de roman worden genoemd, maar wel dat die woorden sloegen op 'zijne vreemde en snel overgankelijke genegenheden voor als nette matrozen gekleede en kleine jongens...' (19). Ook hier gebruikt De Haan nooit de medische neologismes, wel omschrijvingen zoals vreemd, afwijkend en onduldbaar en soms ouderwetse termen, maar René is veel explicieter wanneer hij Johan 'een gewoon sodemietersch snolletje, evenals de schandjongens...' noemt (170). De nieuwe termen en theorieën worden niet gebruikt, hooguit wanneer Johan voor zichzelf denkt 'ik ben zoo geboren en niet anders [...]' (64). Hij verdedigt zijn bijzon-

dere gevoelens in een brief aan zijn vader. Hier is zijn terminologie meer juridisch-filosofisch dan medisch, meer in de trant van Oscar Wilde dan van Magnus Hirschfeld: 'dat er geene onvoorwaardelijke zedelijkheid bestaat, maar wel eene zeer voorwaardelijke, die niet merkbaar van maatschappelijke onduldbaarheid verschilt' (120). Normen zijn kortom mensenwerk. Het antwoord van zijn vader is hard. Hij beschouwt de ideeën van Johan over zijn gevoelens als niet erg belangrijk, wel gevaarlijk. Volgens Ruskin zou 'in zulke woordentwisten de meest onzedelijke mensch altijd zich het meest gerechtvaardigd' voelen (121). Wel zit er een element van vervrouwelijking in Johan die ook wel Hannie wordt genoemd. De theorie dat homomannen vrouwenzielen in mannenlichamen zijn, vindt hier een bevestiging – net als met Joop/Jopie in *Pijpelijntjes* en Heleen in 'De verkrachting van Jezus'. Aan de andere kant heeft René weinig vrouwelijks. De ouderwetse degeneratie-theorie lijkt in Johan weer wel een bevestiging te krijgen. Zo pleegt Johan net als zijn moeder zelfmoord. Veel werk maakt De Haan er evenwel niet van.

Terwijl de roman slechts in vage termen verwijst naar medische theorieën, gebeurt dat wel duidelijk in het voorwoord door de Belgische schrijver Georges Eekhoud. Deze is op homogebed vooral bekend geworden door zijn roman *Escal-Vigor* (1899) en de rechtzaak tegen dat boek vanwege obsceniteit die de auteur won. Eekhoud was een vriend van De Haan die later romans van hem zou bewerken tot gedichten. De Vlaamse schrijver stelt dat het thema van het boek 'uranisme' is en de relatie behandelt van twee 'homosexueelen'. Johan behoort volgens Eekhoud tot de elite 'die men supérieure uranisten noemt', artistiek, zuiver in de liefde. René Richell is daarentegen een 'zuivere duivel', van 'sadistischen aard en uiting' (IX). Hij verwijst naar het werk van Richard von Krafft-Ebing en Albert Moll en sluit zich aan bij het pleidooi van de eerste om homoseksuelen niet te verachten, maar te eerbiedigen. Homoseksualiteit is vaak een aanleg, maar niet altijd een ziekte. Hierbij sluit Eekhoud zich aan en hij keert zich tegen de socialisten die indertijd zo moeilijk deden over *Pijpelijntjes*, erger dan 'de meeste duffe dompers, en de meest bekrompen puriteinen' (VIII). De boodschap van medelijden komt een beetje vreemd over als inleiding op een werk van De Haan die weinig van medelijden of medische opvattingen moest hebben.

Deze roman veroorzaakte geen groot schandaal. De recensenten veroordeelden in de regel de decadente inhoud en sommige prezen de literaire kwaliteiten. De gemeente Amsterdam verwijderde De Haan van de lijst van onderwijzers vanwege dit boek. Van Eeden, die steeds zijn beste vriend uit de literaire wereld zou blijven, was niet in staat het boek uit te lezen vanwege de inhoud. De Haan had zijn vrouw (hij was in 1907 gehuwd met Van Maarsseveen) beloofd nooit weer een homoroman te schrijven, maar was niet in staat geweest gevolg te geven aan zijn belofte. Net als bij De Sade, waren het kenmerkend krachten buiten zijn controle die hem dwongen zulke boeken te schrijven. Na *Pathologieën* veranderde alleen de vorm. Het werden gedichten in plaats van romans. De poëzie was net zo radicaal als het proza; ze bleef decadent, pederastisch en pervers naar inhoud.

Het modernisme van de seksuele wetenschap heeft De Haan niet omarmd. Hij voelde meer voor decadente perspectieven in de voetsporen van Oscar Wilde. Zijn scepsis ten aanzien van de seksuologische moderniteit kan beïnvloed zijn door zijn pedofiele en masochistische voorkeuren. Knapenminnaars hadden weinig te verwachten van een moderniteit die over leeftijdsgrenzen begon te spreken die bovendien steeds omhoog zouden gaan – in 1886 in Nederland van geen naar 16 en in 1911 voor homoseksuele contacten van 16 naar 21 jaar. Het modernisme van het socialisme had hem evenmin veel te bieden met zijn puritanisme. Als kind van een traditioneel joods gezin had hij stevige wortels in de premoderniteit. Zo voelt Johan sympathie voor de oude huishoudster van zijn vader. Zij is een goede oude calviniste die het zeer betreurt dat God niet het huis en het leven van vader en zoon verlicht. De Haan wordt verleid door de premoderne goedheid van het geloof en tegelijk door de politieke en literaire beloftes van de moderniteit. Juist de rationaliteit van de (medische) wetenschap beziet hij kritisch. Zijn leven en werk zullen in het teken staan van zulke conflicten tussen de verschillende vormen van premodernisme en modernisme.

POËZIE, JOURNALISTIEK EN RECHTSWETENSCHAP

De Haans latere werk ligt vooral op het gebied van rechtswetenschap, poëzie en journalistiek. Zijn krantenwerk begon in het socialistische dagblad *Het Volk* en ging door met zijn feuilletons uit Palestina van

1919 tot zijn dood in 1924. Na 1910 schreef hij over de vreselijke omstandigheden waarin Russische gevangenen leefden. Zijn politieke voorkeuren vonden een nieuw doel in een protest tegen het tsaristische opsluitingssysteem. Hij ging naar Rusland om de inrichtingen zelf te bezoeken. Zijn inzet voor de gevangenen werd gestimuleerd door zijn passie voor een jonge boef die het thema werd van een serie gedichten. Zijn activisme leidde tot een boek *In Russische gevangenis* (1913) waarin enkele liefdesgedichten stonden. Politiek was nooit ver van passie bij De Haan.

Als rechtenstudent bleek De Haan een goede leraar te zijn en hij verdiende een goed belegde boterham als repetitor met het voorbereiden van studenten op hun examens. Zijn dissertatie ging over *Rechtskundige significa en hare toepassing op de begrippen: 'aansprakelijk, verantwoordelijk, toerekeningsvatbaar'* (1916). Significa was de enige wetenschappelijke beweging waarbij hij betrokken raakte. In postmodern taalgebruik zouden we significa terminologische of discours analyse noemen. Het werk van de mathematicus L.E.J. Brouwer die aan de wieg stond van deze beweging, is wel 'rubber'-wiskunde genoemd om aan te geven dat formules en begrippen niet vast liggen maar flexibel zijn. Ook met de significa bleef De Haan alleen staan in de juridische faculteit omdat zijn significke vrienden in andere disciplines werkten. Hij slaagde erin een onbetaalde baan te verwerven als 'privaat-docent' in de rechtskundige significa, zoals Aletrino eerder in de criminele antropologie. Meestal was het een eerste stap naar een professoraat maar geen van beide oud-vrienden bracht het zover. In 1917 hoopte De Haan de leerstoel strafrecht te kunnen gaan bezetten, maar hij kreeg hem niet.⁶ De teleurstelling over zijn juridische carrière was zeker een stimulans voor hem om naar Palestina te vertrekken waar hij een dergelijke positie hoopte te kunnen bekleden aan de Hebreeuwse Universiteit die de zionisten daar aan het oprichten waren.

De Haans gedichten bewogen zich tussen joodse en pederastische thema's met God en de knapen als steeds terugkerende onderwerpen. Verschillende kwatrijnen van de periode dat hij leefde in Jeruzalem gaan over de vraag waarom hij naar de Klaagmuur gaat: voor U, mijn

God, of voor de Arabische knapen? De gedichtenserie *Een nieuw Carthago* (1919) is een herschrijving van de roman van Georges Eekhoud, *Une nouvelle Carthage*, een soort geschiedenis van Antwerpen. In Londen bezocht De Haan de gevangenissen waar Wilde was opgesloten en hij wijdt enkele gedichten aan de Engelse schrijver, diens werk en zijn eigen gevoelens op die plekken. Zijn beste gedichten zijn geïnspireerd door situaties en momenten zoals landschappen, jongens, religieuze gevoelens, de ervaring van het plezier van het leven en de dreiging van de dood.

In zijn poëzie is knapenliefde vanzelfsprekend en behoeft zij geen verklaring. In de gedichten beweegt hij zich nog verder van seksuele wetenschap naar literatuur, van romans naar compacte dichtkunst, van zekerheid naar ambivalentie. Het is zijn aarzeling tussen plezier en zonde, tussen genot en godsdienstig taboe dat zijn werk kenmerkt, ook de joodse gedichten. De Haan mag beschouwd worden als de joodse dichter van de twintigste eeuw, tegelijk verwierpen de meeste joden hem omdat hij nooit zonder aarzelen voor God en tegen de knapen koos. In zijn kwatrijnen stelt hij dat hij God haat ('Wanhoop', 307)⁷, zowel God en Satan dient 'Met ééne lust en één verblijden' (306, 'Goed en kwaad'), en zegt 'God kent ons en vergeeft ons wel' (353, 'Vergeefsche vlucht'). 'Alles in God' (364) stelt 'Er is geen liefde buiten God./ En buiten God is er geen schuld'. 'De zonden Gods' (360) gaat als volgt:

Mijn zonden zijn zonden van God in mij.
De wijn, de rozen, zijn vreugden van God.
Geniet dan uw vreugde en uw zonden vrij.
Het is alles één Lot.

Veel meer kwatrijnen illustreren deze ambivalentie die aan het eind leidt tot de eenheid van zonde en geloof. In 'Alles van God' (339) schrijft De Haan:

De mensen hebben lust en leed gescheiden.
Maar God houdt hen als dag en nacht te saam.
Ik ken de lust. Ik ken het hevig lijden.
Ik loof Gods ééne naam.

En tot slot 'Gods gaven' (339):

Mijn vroomste liederen heb ik geschreven,
Wanneer ik opstond van het zondig bed.
God heeft mij een schat van zonden gegeven,
En God alleen heeft mij van mijn zonden gered.

Het afstand nemen van wroeging of schuldgevoelens na zonde en genot, de filosofie van 'carpe diem' (pluk de dag) en de suggestie dat God hem deze zondes zal vergeven aangezien Hij ze zelf heeft geschapen, maken De Haan tot een controversiële figuur tot vandaag de dag. Hij was een voorloper die faalde. De biografie van Jaap Meijer (1965) kan gezien worden als een tweede moord op zijn persoon. De biograaf kwam met de kritiek – die getuigt van een totaal onbegrip voor zijn onderwerp – dat hij nooit een goede gelovige en zionist werd en nooit de knapen afzwoor. Het was meer op zijn plaats geweest om erop te wijzen dat er meer manieren zijn om God te dienen of zich af te vragen hoe de religieuze ambivalentie zich verhiel tot de pederastische en sadomasochistische voorkeuren van De Haan. De eenheid van pijn en plezier loopt parallel aan die van zonde en lust, van Duivel en God. Zich vernederen of onderwerpen is tegelijk een religieuze en een masochistische dienst aan de meesters van het universum. In de novelle 'De verkrachting van Jezus' speelde hij met het thema van het plezier in de pijn van Gods zoon.

In zijn wekelijkse feuilletons uit Jeruzalem voor het *Algemeen Handelsblad* komen dezelfde thema's terug plus de politieke situatie in Palestina. Hij ging naar Jeruzalem als een zionist, maar het valt te verdedigen dat de Arabische jongens hem veranderden van een zionist in een anti-zionist. Zijn meest stabiele geliefde en naaste metgezel was Adil Effendi Aweidah (ca. 1900–ca. 1963) die het onderwerp van vele van De Haans gedichten is, maar er zijn andere Arabische namen. In een vroege feuilleton (22 februari 1920) vatte hij de argumenten samen van de Palestijnse Arabieren tegen de joodse migratie naar het land. Dit exposé is gebaseerd op een interview met een van de Palestijnse leiders, Aref Pasha El Dajani. De Haans houding jegens de Arabieren was dubbel. Hij hield van de jongens en genoot

van hun cultuur. Hij beschreef hen als niet doelgericht, onschuldig, van de hand in de tand levend, onreligieus, terwijl hij zelf leed aan zijn calvinistische werkhouding, het verlies van zijn onschuld, zijn geloof. Hij beneedde hen hun luiheid en hedonisme. Lof had hij voor de Arabische leiders vanwege hun gecultiveerde, beschaafde gedrag. Hij was helemaal het type van een oriëntalist en kleepte zich soms als een Arabier. Misschien was hij 'native' gegaan met de Palestijnen wanneer hij niet zou zijn vermoord. Zijn positie in de joodse, vooral zionistische gemeenschap was bij zijn dood vrijwel onmogelijk geworden en hij wist dat. Teruggaan naar Nederland zou een nederlaag zijn geweest en het is de vraag of hij die ervaring had kunnen doorstaan. Zijn seksuele voorkeur paste intussen beter bij de Arabische dan bij de zionistische of Nederlandse cultuur.

Zijn relatie met de joodse religie was problematisch. Eerst had hij het geloof in 1898 ver van zich geworpen en hij keerde in 1912 ernaar terug. Hij werd een orthodoxe jood voor zover dat mogelijk is voor een praktiserende pederast. In Jeruzalem woonde hij in de oude stad bij Arabieren waar hij een tuinhuis huurde van Adils familie. Hij stond dicht bij de Asjkenazisch-joodse gemeenschap die daar was blijven wonen gedurende de Ottomaanse periode. Zijn vrienden waren vooral orthodoxe joden. Deze groep moest weinig hebben van het seculiere karakter van het zionisme dat de scheiding van staat en kerk voorstond en de joden niet zag als een religieuze of spirituele, maar als een nationale gemeenschap. Voor de Asjkenazi kwam het godsdienstige op de eerste plaats en niet een nationale staat met een leger. Zij richtten hun eigen organisatie Aguda op als reactie op het zionisme. Vanwege hun meningsverschillen over staat en godsdienst wilden de orthodoxen niet ondergeschikt worden aan de zionisten die deden alsof ze alle joden in Palestina vertegenwoordigden en als zodanig werden gezien door de Engelse koloniale machthebbers (die zelf pas officieel als zodanig erkend werden door de Volkenbond in 1922). Getalsmatig waren er ook aanzienlijk meer orthodoxe dan zionistische joden in Palestina en de rest van de wereld. Als een vertaler, journalist en jurist werd De Haan een belangrijke steunpilaar voor Aguda en verdedigde haar belangen tegen die van de zionisten, niet alleen in Nederland maar ook in Engeland. Op dat moment was het laatste wat de zionisten wilden, kritiek op hun politiek in Londen.

De Haan hoopte orthodoxe en zionistische joden bijeen te brengen en een brug te slaan naar de Arabische bevolking. Hij was van mening dat men moeilijk een land kon claimen waar al andere mensen woonden. De zionisten zagen hem evenwel als een verrader van hun zaak, helemaal toen hij de koning van Jordanië bezocht en de orthodoxe zaak naar voren ging brengen in Engeland onder andere door te schrijven voor rechtse mediakoningen zoals Northcliffe en Beaverbrook. In 1922 bereikte de woede van de zionisten zulke proporties dat joden hem op straat bespuugden en, erger, met de dood gingen bedreigen. Hij werd ten slotte vermoord op 30 juni 1924, maar dit maakte geen eind aan de interne verdeeldheid van de Palestijnse joden en bracht geen oplossing voor vragen over staat en godsdienst of over de relaties tussen Arabieren en joden zoals pijnlijk duidelijk is geworden in de 85 jaren sinds de moord op hem. Tot op vandaag vereren de orthodoxe joden De Haan als hun inspiratiebron ondanks zijn seksuele voorkeur voor Arabische knapen.

TERUG NAAR PREMODERNE OPVATTINGEN

Leven en werk van De Haan tonen een beweging die we opnieuw zien overal op de wereld bij moslims, christenen en joden. De confrontatie met moderne, seculiere staten en culturen is uiterst verwarrend voor veel mensen en in plaats van voortbewegen naar postmoderne posities, grijpen ze terug op premoderne terwijl ze de moderne wereld afwijzen om allerlei redenen zoals individualisme, egoïsme, immoraliteit, decadentie. Religie biedt kennelijk een houvast dat de moderne cultuur niet kan bieden. Een van de droevigste kanten van terugkeer van moderne cultuur naar premoderne religiositeit is de dogmatische en restrictieve seksuele moraal van de monotheïstische godsdiensten. De premoderne moraal mag strikt zijn, de gelovigen veroorloven zich overigens vaak zonder veel gewetensbezwaren alle mogelijke seksuele vrijheden zoals priesters met koorknapen en huishoudsters of imams met de leerlingen van hun koranscholen. Ondanks het feit dat de significa De Haan dicht bij postmoderne posities bracht, was zijn wereld nog een moderne wereld in ontwikkeling waar postmoderniteit verre toekomstmuziek was.

In deze periode van verwarring rond 1900 komt de jonge De Haan met verschillende modernistische projecten in aanraking: seksuele

wetenschap, socialisme, het zionisme met zijn nationalisme, macho-cultuur en getto mentaliteit. Hij trad toe tot deze bewegingen maar was, of voelde zich, erdoor afgewezen. Hij zou altijd meer vertrouwen hebben in en dankbaarder zijn jegens de dichters en schrijvers van de beweging van Tachtig die hem tot de moderne literaire stromingen van naturalisme, decadentie en sensitivisme brachten. Het culturele modernisme was ambivalenter en liberaler dan de politieke en wetenschappelijke versies, maar toch steunden zijn Nederlandse iconen nooit volledig zijn openlijk homoseksuele werk. Zijn literaire vrienden boden meer ruimte voor De Haans tegenstrijdige gevoelens voor jongens en de joodse God dan wetenschappen en politieke ideologieën konden. Maar in de literatuur kon De Haan niet al zijn maatschappelijke passies kwijt.

Het isolement van De Haan in alle bewegingen die hij omarmde kan vanzelfsprekend ook worden toegeschreven aan zijn koppige karakter. Hij was zeker een moeilijk mens in de omgang. Om te zeggen dat hij een onruststoker of zelfs een gek was, doet geen recht aan zijn grote gevoel voor rechtvaardigheid. Hij verdedigde de verliezers van de twintigste eeuw: perversen, pederasten, Palestijnen en politieke gevangenen. Dat maakte hem nergens zeer geliefd.

De afwijzing van zijn opvattingen door de modernistische bewegingen bracht hem terug naar premoderne posities. Hij verwierp in zijn romans reeds de stellingen van de seksuele wetenschap en was weinig overtuigd van 'geboren homoseksuelen' en geloofde zeker niet in kuise uranisten die neerzagen op pederasten met een voorliefde voor knapen, op sodomieten met een voorkeur voor anale seks, op jongens die incestueuze begeertes koesterden of op masochisten. Met zulke verlangens kon je bij Aletrino, Von Römer en elders beter niet aankomen. Hij werd uit de socialistische partij gegooid maar bleef geloven in sociale rechtvaardigheid en protesteerde tegen de behandeling van Russische gevangenen. Het komt niet als een verrassing dat hij het leven en werk van Oscar Wilde eerde met gedichten en essays. Hij droeg een gedicht op aan prins Philip zu Eulenburg, adviseur van de Duitse keizer en slachtoffer van het grootste homoschandaal van de nieuwe tijd (1907/8). Deze conservatieve, getrouwde man had seks met jonge mannen uit de werkende stand en bleef toch een goede vriend van de keizer, tot het schandaal.

Eulenburg is een andere representant van een premoderne wereld die weinig ophad met democratie, socialisme, nationalisme, feminisme of seksuele wetenschap, en vierde eerder de vriendschap dan de homoseksualiteit.

De radicaalste draai die De Haan maakte was in Palestina toen hij veranderde van een zionistische in een antizionistische, orthodoxe jood. In het zionisme wees hij het nationalisme en de ontkenning van de rechten van andere partijen af. De macho houding en het heteroseksisme van de zionisten moeten hem hebben tegengestaan. De orthodoxen wilden geen joodse staat in de moderne betekenis, een geografische ruimte met grenzen en eigen wetten en regels. Voor hen vormden de joden in de eerste plaats een spirituele gemeenschap, een broederschap en geen natie van burgers. De zionisten moesten niet de voorbeelden van andere nationalismes volgen die exclusief en bezitterig waren en altijd de ander ontkenden, vaak zelfs op zijn eliminatie uit waren. De geschiedenis heeft De Haan in het gelijk gesteld. Kennelijk waren de orthodoxe joden met hun premoderne opvattingen ook toleranter over zijn affaires met Arabische knapen dan de zionisten zolang hij ze geheim hield. Ze hadden al eeuwen geleefd in Jeruzalem tussen Arabische en Turkse moslims en Grieks-orthodoxen die minder moeite hadden met knapenliefdes en met seksuele relaties tussen ongelijken die standaard zijn in premoderne culturen. Deze nonchalance werd makkelijker gemaakt omdat de dichter zijn liefde voor Arabische jongens uitdrukte in gedichten en feuilletons die werden geschreven in het Nederlands en gepubliceerd in Nederland – ver weg van de broeikas Jeruzalem. De Haan stamde uit een traditionele wereld, omarmde het moderne leven vol enthousiasme, kwam vooral vanwege zijn bijzondere seksuele voorkeuren bij alle modernismes van een koude kermis thuis en vond daarom de weg terug naar een premodern leven.

BIBLIOGRAFIE

G.C.J.J. van den Bergh (red.), *De taal zegt meer dan zij verantwoord kan. Een keuze uit de verspreide rechtskundig-signifische geschriften van Mr. Jacob Israël de Haan*, Nijmegen: Ars Aequi Libri, 1994.

Carry van Bruggen, *De verlatene. Een roman uit het Joodse leven*, Amsterdam: Wereldbibliotheek (1910).

- , *Het huisje aan de sloot*, Amsterdam: Wereldbibliotheek (1921).
- Rob Delvigne & Leo Ross, *Brieven van en aan Jacob Israël de Haan 1899–1908*, dissertatie Vrije Universiteit, Amsterdam, 1994.
- , *Een uitmuntend letterkundig kunstenaar. Opstellen over Jacob Israël de Haan*, Assen: Servo, 2002.
- Ludy Giebels (red.), *Jacob Israël de Haan, correspondent in Palestina 1919–1924*, Amsterdam: De Engelbewaarder, 1981.
- , ‘Jacob Israël de Haan in Palestina’, in: *Studia Rosenthaliana* 14:1 (1980) 44–78; 15:1 (1981) 111–142 en 15:2 (1981) 188–218.
- Jacob Israël de Haan, *Pijpelijntjes* (1904), ’s-Gravenhage: Kruseman, 1974.
- , *Pathologieën. De ondergangen van Johan van Vere de With*. Met een voorrede van Georges Eekhoud (1908), Den Haag: Kruseman, 1975.
- , *In Russische gevangnissen*, Amsterdam: Wereldbibliotheek (1913).
- , *Rechtskundige significa en hare toepassing op de begrippen: ‘aansprakelijk, verantwoordelijk, toerekeningsvatbaar’* (dissertation), Amsterdam: Versluys, 1916.
- , *Verzamelde gedichten*. Bezorgd door Kees Lekkerkerker (twee delen), Amsterdam: Van Oorschot, 1952.
- , *Nerveuze vertellingen*, Amsterdam: Bert Bakker, 1983.
- Gert Hekma, *Homoseksualiteit, een medische reputatie*, Amsterdam: SUA, 1987
- , *Homoseksualiteit in Nederland van 1730 tot de moderne tijd*, Amsterdam: Meulenhoff, 2004.
- Kees Joosse, *Arnold Aletrino. Pessimist met perspectief*, Amsterdam: Thomas Rap, 1986.
- Nop Maas, *Seks!... in de negentiende eeuw*, Nijmegen: Vantilt, 2006.
- Jaap Meijer, *De zoon van een gazzen. Het leven van Jacob Israël de Haan (1881–1924)*, Amsterdam: Athenaeum-Polak & Van Gennep, 1965.
- Rein van de Wiel (red.), *Eduard Karsen. Een droom en een scheidsgerecht. Een relaas*. Amsterdam: Querido, 1986.
- Jonathan Wilson, *A Palestine Affair*, New York: Pantheon, 2003.
- Arnold Zweig, *De Vriendt kehrt heim*, Berlin: Kiepenheuer, 1932; Nederlandse vertaling, *De Vriendt keert weer*, Amsterdam: Querido, 1933.

NOTEN

1. Zie het artikel van Johan Goossens ‘Sam en Joop, of de kuise uranist’ in het De Haan-nummer van *Uitgelezen boeken* (2009).
2. In de periode tot 1940 verscheen een dozijn Nederlandse homoromans.

De helft populariseerde medische theorieën over (homo)seksualiteit in de vorm van een roman. Artsen of studenten medicijnen werden daarin opgevoerd die de modernste inzichten uitlegden. Eén roman had een voorwoord van Magnus Hirschfeld. De andere helft was minder expliciet in verklaringen voor homoseksuele keuzes zoals de romans van Jef Last. Ook dichters behandelden homothema's, van wie de bekendste P.C. Boutens en Willem de Mérode zijn. Na 1911 schreven de meeste auteurs onder een pseudoniem. De eerste verzameling homoseksuele en lesbische levensverhalen was van de hand van Benno Stokvis, *De homosexueelen* (1939).

3. Verwijzingen naar de in de bibliografie genoemde editie van de roman.
4. Tak was van 1890–1893 redacteur van *De Nieuwe Gids*, het tijdschrift van de Tachtigers.
5. Verwijzingen naar de in de bibliografie genoemde editie van de roman.
6. Zie hierover het artikel van Sjoerd Faber 'De Haan als rechtskundige' in het De Haan-nummer van *Uitgelezen boeken* (2009).
7. Paginanummers verwijzen naar het tweede deel van *De Haans Verzamelde gedichten* (1952); titels naar het specifieke kwatrijn.